

Kerstin Jacobsson (ed.): *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe*
Farnham, Ashgate 2015, 309 s.

Monografie Kerstin Jacobsson, jejíž titul by v češtině mohl znít „Městská občanská hnutí ve střední a východní Evropě“, přináší důležitý a pro české prostředí aktuálně velmi potřebný vhled do dosud málo tematizované a nepříliš probádané problematiky městských občanských hnutí v regionu střední a východní Evropy. Je tak dalším vítaným počinem v oblasti stále ještě spíše skromného výzkumu občanské společnosti a politického aktivismu v zemích někdejšího východního bloku, kde se dosud největší pozornosti těšila především jiná sociální hnutí než ta městská (zejména hnutí environmentalistická a lidskoprávní) a kde se mnohem častěji než na občanskou sebeorganizaci výzkumníci zaměřovali na profesionalizované a na advokacii zaměřené neziskové organizace (viz např. O. Císař, K. Vráblíková. „Transnational Activism of Social Movement Organizations: The Effect of European Union Funding on Local Groups in the Czech Republic.“ *European Union Politics*, 2013, 14 (1): 140–160 a O. Císař, K. Vráblíková. „The Europeanization of Social Movements in the Czech Republic: The EU and Local Women's Groups.“ *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, 43 (2): 209–219), tedy na občanskou společnost podléhající procesu tzv. NGOizace.

Tento převažující pohled na občanskou společnost v postsocialistických zemích se Jacobsson pokusila překlenout již svým předchozím titulem *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe* (Nad rámec NGOizace: Rozvoj sociálních hnutí ve Střední a Východní Evropě), který o dva roky dříve vydala společně se Stevenem Saxonbergem (K. Jacobsson, S. Saxonberg (eds.). *Beyond NGO-ization. The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe*. Farnham: Ashgate 2013). Svou editovanou monografií *Urban Grassroots*

však jde Jacobsson v rozšiřování pohledu na formy občanské angažovanosti v post-socialistické Evropě a Rusku ještě o krok dál. Spolu s kolektivem dvanácti spoluautorů, kteří se podíleli na deseti z celkem jedenácti kapitol, přináší celou řadu případových studií situovaných v různých městech Slovenska, Rumunska, Polska, Litvy, zemí bývalé Jugoslávie a Ruska. Autoři ve studovaném regionu odhalují dynamicky se rozvíjející fenomén specificky městských hnutí, která bychom mohli stručně charakterizovat jako „zdola“ organizovanou občanskou společnost, mobilizovanou širokou paletou problémů souvisejících se současnými proměnami podob a fungování měst a městských vlád.

Od ostatních sociálních hnutí odlišuje Jacobsson městská hnutí jednoduchým způsobem – jsou to pro ni „hnutí města“, tedy to, co hýbe městem. Jiná hnutí se mohou rovněž vyskytovat ve městě, ale město jako takové v jejich případě není objektem občanského zájmu. Samotný zájem o město má pak poměrně široké spektrum podob. Může jít o aktivismus související s bydlením, konkrétní čtvrtí či konkrétním místem, o ochranu památek a kulturního dědictví nebo o hnutí požadující „právo na město“ (koncept „Right to the City“), ať už co se týče možnosti město užívat, spoluvytvářet, nebo se podílet na rozhodování o něm. Repertoár městských hnutí pak může sahát od výtržnosti na předměstích velkých metropolí, přes místní protesty na obranu veřejného zájmu až po různé aktivity, jimiž se občané snaží řešit nejrůznější spektrum problémů svého každodenního života.

S ohledem na komplexitu a diverzitu společnosti střední a východní Evropy, jakož i samotné problematiky městských občanských hnutí v tomto regionu lze knihu *Urban Grassroots* považovat za velmi ucelený a zasvěcený úvod do tohoto tématu v daném regionálním kontextu. První kapitola knihy, jejíž autorkou je sama Jacobsson, představuje jak přehledný společ-

ný souhrn knihy a jejích ostatních kapitol, tak i vyčerpávající úvod do rozvoje městských hnutí v regionu, který je pozoruhodný všímavostí a výstižností, s níž jsou zachyceny nejrůznější regionálně podmíněné nuance a specifika.

První kapitola hned na začátku seznamuje s dosavadním studiem městských hnutí. Českého čtenáře možná zaujme ještě vcelku nedávná izolace tohoto studia od výzkumu ostatních sociálních hnutí. Zatímco městským hnutím se dříve věnovala především urbánní studia (zejména urbánní sociologie a urbánní geografie), ostatní hnutí byla studována spíše jinými sociálněvědními disciplínami. Jacobsson cituje Chrise Pickvance (C. Pickvance, „From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements.“ *International Journal of Urban and Regional Research*, 2003, 27 (1): 102–109), když tvrdí, že díky tomuto izolovanému přístupu se mohl u marxistickou urbánní teorií inspirovaného studia městských hnutí rozvinout důraz na zkoumání politického kontextu, mocenských vztahů a na městskými hnutími dosažené výsledky (např. dosažené zlepšení veřejných služeb, místní správy, kvality života apod.). Naopak nevýhodou izolace byl nedostatek pozornosti urbánních teoretiků vůči teoriím sociálních hnutí, procesům mobilizace či utváření politických subjektů. Jacobsson si ve své knize klade za cíl pokračovat v současném trendu vzájemného prolínání a doplňování obou směrů, jež nyní přitahuje pozornost akademiků napříč obory. S ohledem na jednotlivé případové studie lze říci, že tento cíl byl splněn úspěšně.

Dále pak Jacobsson čerpá z Manuela Castellse, jednoho z klíčových zakladatelů marxistické urbánní sociologie, a jeho zásadní knihy *The City and the Grassroots* (London: Edward Arnold 1983), když čtenáře seznamuje s některými společnými rysy městských hnutí (jsou např. definována teritoriálně, mají vztah k městu, jejich

cíle se týkají kolektivní spotřeby, kulturní identity a politické samosprávy). Na základě marxistické urbánní teorie také pojednává o městu jako produktu kontradikcí kapitalismu a státem udržovaného sociálního řádu, v němž obyvatelé pomocí protestu brání své zájmy. Specifikem městských hnutí je jejich hybridní charakter, neboť městské problémy dopadají na obyvatelstvo napříč třídami a heterogenními skupinami. Místní městský kontext je proto vhodný pro formování politické subjektivity jakožto základu kolektivního jednání, přičemž k boji proti moci odsposda skrze politizaci problémů každodenního života mají tendenci přiklánět se jak běžní občané bez aktivistické minulosti, tak i např. aktivisté z alterglobalizačních hnutí.

V knize jsou zdůrazňovány jedinečné rysy městských hnutí v postsocialistických společnostech. Ty spočívají v radikalitě a rychlosti městských proměn, jimž čelí, ale také v dědictví minulého režimu, ke kterému patří společenský sentiment odmítající plánování a kolektivismus, nízká sociální důvěra, preference individualismu, ale také malé zkušenosti s demokratickým vládnutím a tendence k rozhodování bez participace občanů a tím pádem i k netransparentnosti a korupci. V zemích, které nejsou členy EU, pak městská hnutí čelí také represivnímu stylu vládnutí, byť vzestup represivního aparátu (tedy zvyšující se sekuritizace městského prostoru) lze registrovat napříč regionem.

V druhé části úvodní kapitoly jsou představeny některé společné průsečky případových studií. Patří k nim např. vyjednávání městského významu, které se v podmínkách postsocialismu vyznačuje množstvím kontradikcí, kdy městská hnutí nachází kus dobrého i špatného jak v minulosti, ať už v té socialistické, či předsocialistické, tak i v současnosti. Některá hnutí chtějí, aby jejich města byla jedinečná, ale zároveň se přibližovala idealizovaným městům Západu. Ve svých městech chtějí ochraňovat památky, ale také kultivo-

vat novou moderní identitu. Dalším průřezovým tématem je role urbánního kontextu jakožto základu pro vytváření občanských identit a občanského aktivismu. Skrze politizaci praktických aspektů každodenního života a mobilizaci v rámci městských čtvrtí dochází ke vzniku nových prostorů kolektivního jednání, ale také k politickému stávání se (*political becoming*), kdy se lidé v rámci svého města aktivizují, zmocňují, ale také proměňují ve způsobu nazírání světa a lidí kolem sebe. Dalším tématem je vytváření spojení v rámci městských mobilizací. Ta se dle Jacobsson jeví být snáze dosažitelná, pokud jde o společné odmítnutí vykořisťování města neoliberálními politikami, hůře už se však dá docílit shody na pozitivních, do budoucnosti orientovaných vizích. V postsocialistických společnostech, které štěpí nově vzniklé socioekonomické a generační rozdíly či polarizující se dichotomie mezi městem a venkovem, se navíc vedou spory o tom, jaký člověk je vlastně žádoucím obyvatelem ideálního vize města, a tedy i osobou s legitimními požadavky na město. Často jsou z této vize vyloučeni zejména odpadlíci postsocialistické transformace, kteří se nedokázali novému řádu přizpůsobit. Poslední průřezové téma pak představuje vztah městských hnutí k městskému vládnutí, kdy se *de facto* u všech případových studií v nějaké podobě setkáváme s neschopností či neochotou místních vlád uspokojit potřeby svých obyvatel, přičemž situace je v tomto ohledu o něco lepší v členských zemích EU, jejíž finanční podpora bývá v některých případech podmíněna zavedením transparentních a participativních modelů vládnutí. Polsko pak mezi všemi případovými studiemi v knize vykazuje nejrozvinutější opatření na podporu participativního vládnutí, kde lze zároveň pozorovat významný nárůst zájmu obyvatel o věci veřejné.

Po velmi kvalitní úvodní kapitole následují kapitoly představující jednotlivé případové studie. Jako první se spolu s etno-

ložkou Beatriz Lindqvist přeneseme k mladým litevským squatterům ve Villnius, kteří pomocí hravých performancí a předváděním alternativních životních stylů ve veřejném prostoru zpochybňují neoliberalizaci a privatizaci městského prostoru v litevském hlavním městě. Tento způsob utváření významů a prostorů ve městě Lindqvist konceptualizuje s pomocí teorie „radikálního občanství“ Chantal Mouffe (*On the Political*. London: Routledge 2005). V následující kapitole Ioana Florea představuje hnutí architektů a památkářů v Bukurešti, k jehož analýze využívá rámcovací přístup teorie sociálních hnutí. Studie odhaluje základní kontradikce městských hnutí v postsocialistickém kontextu. Touha po „západní civilizovanosti“ a růstu, opřená o ideál předsocialistické Bukurešti coby „Malé Paříže“, zde naráží na představy růstu reálných developerů. Architektonicko-památkářské hnutí dále nedokázalo svou kritiku městského rozvoje artikulovat v kontextu selhání kapitalistického systému a naopak ve svých snahách tento systém dále reprodukovalo vyloučením odpadlíků postsocialistické transformace, vnímaných jako méně legitimní účastníci v boji o „právo na město“. Čtvrtá kapitola Oleny Leipnik zdůrazňuje roli, kterou v městském aktivismu na Ukrajině hrají starší obyvatelé. Ti ve většině případů na ekonomické transformaci své země spíše trvali, a společností jsou proto spíše přehlíženi, podceňováni, nebo dokonce degradováni coby představitelé starých pořádků a ideologie, neschopní přizpůsobit se novému společenskému uspořádání. Seniori v prostoru ukrajinských měst prožívají kritickou deprivaci v symbolické i fyzické rovině a jejich aktivismus, ať už jde třeba o vztyčení pomníku Stalina, nebo o „domobranu“ jejich zahrádkářských kolonií či sousedství, se proto zaměřuje především na zásadní otázky přežití seniorů v současné ukrajinské společnosti.

V páté kapitole se Sabrina Kopf věnuje cykloaktivismu v srbském Bělehradě, kte-

ry je inspirován cyklistickým hnutím ze Západu. Ve svém požadavku na prostor pro cyklodopravu zde aktivisté prosazují svou vlastní vizi modernity. Tato vize slouží jako základ pro jejich kritiku bělehradských politiků a úřadů, od kterých se aktivisté snaží distancovat zdůrazňováním své vlastní apolitičnosti, což je přístup, se kterým se lze často setkat napříč regionem typickým nedůvěřivostí občanů k autoritám. Šestá kapitola Bojana Biliće a Paula Stubbse představuje studii městského aktivismu v Srbsku a Chorvatsku, konkrétně zaměřenou na pochody hrdosti (gay prides) a iniciativy požadující „právo na město“. Studie analyzuje tuto novou vlnu aktivismu ve vztahu k její náchylnosti k NGOizaci a depolitizaci, ale také rozvíjejícímu se odlišnému chápání „města“ a nově se formující levicové sensibility v zemích bývalé Jugoslávie. V následující, sedmé kapitole autorky Elena Tykanova a Anisya Khokhlova srovnávají dva příklady mobilizace místních komunit v ruském Petrohradu, přičemž je analyzují s odkazem na Hirschmanovu kategorizaci strategií, jež lidé využívají k tomu, aby se vyrovnali s kritickými situacemi (A. O. Hirschman. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge: Harvard University Press 1970). Tyto situace jsou v kapitole vyvolány nežádoucím rozvojem, konkrétně v místě náměstí Muzhestva, které je architektonicky nezajímavým pamětním místem upomínajícím hrdinnou bitvu o Leningrad během druhé světové války, a dále pak v místě obytné kolonie Sergievskiy, nacházející se v historickém centru města. Autorky si všimají, jak lidé v každém z případů úspěšně reagovali na konkrétní podmínky nejen výběrem specifických strategií, ale také odlišným rámováním svých protestních aktivit.

V osmé kapitole Karine Clément na příkladu pobaltského ruského města Kaliningrad ukazuje procesy, skrze které se obyčejní lidé stávají aktivisty a které napomáhají tomu, aby jejich požadavky zaměře-

né na běžné materiální a sociální problémy každodenního života postupně přerostly v hnutí s regionálním rozsahem a obecnějšími požadavky. Konkrétně v případě Kaliningradu přitom šlo o odpor obyvatel vůči omezením uvaleným na jejich podnikání centrální vládou z Moskvy, čímž došlo ke ztrátě mnohých privilegií, kterým se zdejší lidé těšili v souvislosti se zvláštním umístěním regionu při Baltském moři, v těsném sousedství zemí EU. Devátá kapitola nás zavede do hlavního města našich severních sousedů, Varšavy. Dominika V. Polanska se zde zabývá třemi sdruženími nájemníků a rolí jejich spojení v zprostředkovatelů v úspěšném dosahování cílů v rámci sporů, do kterých tato sdružení vstupují. Účinek těchto vztahů Polanska hodnotila z hlediska vlivu environmentálních, kognitivních a relačních mechanismů, které popisují McAdam, Tarrow a Tilly (D. McAdam, S. Tarrow, C. Tilly. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press 2000). Svou studii také bourá tradiční představu o tom, že se lidé ze slabších sociálních pozic v postsocialistickém kontextu nedokáží organizovat a volí pouze individuální strategie řešení problémů. Předposlední kapitola vykresluje situaci v Banské Bystrici, jejíž autorkou je Alexandra Bitušíková, v knize částečně doplňuje vakuum z hlediska zastoupení výzkumu z prostoru bývalého Československa. Autorka zde analyzuje roli městského aktivismu ve formování a tvarování městského vládnutí, přičemž se zaměřuje na vztahy mezi různými místními občanskými akéry, ať už jde o aktivisty organizované zespoda, nebo lidi z neziskových organizací, kteří ve městě přispívají ke stimulaci občanské angažovanosti. Bitušíková si všimá, že v případě středně velkého města je počet aktivních občanů omezený, a ti tak mají vzhledem k nízkému počtu potřebu vzájemné spolupráce a častého kombinování různých oblastí zájmů. V Banské Bystrici byli tito lidé aktivizováni především novou výstavbou v oblasti historického jádra

a nejčastěji se jednalo o mladé lidi nezasažené zkušeností se socialistickým režimem. Bitušková dále pojednává o zapojení slovenských občanských aktivistů do formální městské politiky, ať už coby poradců, nebo přímo zastupitelů. Poslední, jedenáctá kapitola Jolanty Aidukaitė a Kerstin Jacobsson se zaměřuje na komunitní organizace ve dvou litevských městech, Vilniusu a Kaunasu. Tyto organizace srovnávají z hlediska vlivu evropeizace a jejich následného rozvoje a strategií ve vztahu k místní struktuře politických příležitostí. Studie odhaluje, že zatímco v Kaunasu vztah těchto organizací a místních úřadů vyústil ve spolupráci, ve Vilniusu převážil spíše vzájemný antagonismus.

Následuje syntetický závěr knihy, v němž jsou případové studie shrnuty do několika zobecňujících poznatků o městských občanských hnutích v zemích nacházejících se za někdejší železnou oponou. Jmenujme alespoň některé zajímavé závěry: Z hlediska struktury politických příležitostí, způsobu mobilizace, kauzálních mechanismů, požadovaných cílů či místního kontextu, jsou scénáře městského občanského aktivismu ve zkoumaném regionu velmi pestré. Volají proto po dalším komparativním výzkumu, který by mohl významně obohatit teorie a obecné předpoklady týkající se sociálních hnutí, jež dosud vycházely především z prostoru západní Evropy a Severní Ameriky. Nabízí se tak např. možnost lépe pochopit občanskou společnost ve vztahu ke státu a úřadům. V kontextu bývalých socialistických zemí je např. patrná tendence k apolitičnosti tamních občanů, kteří si politiku spojují s autoritativními či zkorumpovanými režimy, a problémy se tudíž někdy snaží řešit také svou vlastní „apolitickou“ kandidaturou do komunálních vlád. Dalšími zajímavými faktory, jež se nutně podílí na formování hnutí ve městech zkoumaného regionu, jsou rychlost a intenzita sociální změny. Tu definuje do značné míry vítězství hyper verze neoliberální urbanizace,

kteřá přetváří socialistické a postsocialistické vrstvy městské hmoty a obtiskuje se do nich v podobě nově se utvářejících enkláv bohatství a deprivace. Jinými regionálně specifickými faktory jsou přetrvávající ignorace či represe ze strany autorit, generační rozpory dané ne/zkušeností se socialismem nebo též rozporuplný vztah k minulosti a současnosti. Občanská sebeorganizace může také narážet na rozpory s tzv. profesionálním aktivismem, který je organizovaný shora a obvykle reprodukuje společenský status quo.

Důležitým poznatkem monografie je poznání, že ve studiu hnutí je důležité soustředit se nejen na jejich viditelné formy v podobě masových protestů probíhajících ve veřejném prostoru, ale věnovat pozornost také méně viditelným formám, které se např. věnují poradenství nebo komunitní práci a i přes svou relativní nepatrnost představují důležité podhoubí formující se občanské společnosti a její mobilizace. Dle Jacobsson je naopak neúčinná snaha pátrat po dichotomiích, které radikální aktivisty oddělují od těch kooptovaných, nebo z výzkumu městského „boje“ vyřazovat ty, kteří používají nenásilné strategie. V regionu střední a východní Evropy aktivisté různé přístupy a strategie často kombinují, přičemž radikální přístup by pro ně mnohdy v daném kontextu mohl být spíše kontraproduktivní.

Další výzkum by se dle Jacobsson měl zaměřovat také na zohlednění názorů a perspektiv politiků a představitelů veřejných úřadů a rovněž pak na dosažené výsledky kolektivních akcí, tedy dopad aktivistické činnosti na politiku, kvalitu života, vztahy, mocenské struktury, ale také zmocnění ostatních obyvatel. Těm v angažovanosti nejčastěji brání nedůvěra v instituce, v politiku a v kolektivní jednání. Díky identitě formované v místě svého bydliště a politizaci praktických aspektů běžného života se však mnozí lidé proměňují v politické subjekty, a v určitých zlomových bodech se mohou stávat i aktivisty. Zajímavým téma-

tem budoucího výzkumu městských hnutí by tak mohlo být rovněž studium jeho subjektivní dimenze, tedy toho, jak sami účastníci prožívají svou participaci v kolektivní akci a co jim tato zkušenost dává či jak se občanské aktivity odráží v budování nových společenských vztahů či překonávání nedůvěry mezi jednotlivci. Pomocí dlouhodobého sledování lze také sledovat vývoj protestních hnutí, která se mnohdy posouvají od jednotlivých lokálních témat k protestu s obecnějšími požadavky až posléze v kandidaturu do místních zastupitelstev.

Vzhledem k tomu, že kniha Kerstin Jacobsson je v zásadě zdařilou prvotinou ve vytyčené oblasti zájmu, která zatím nemá srovnání s žádným podobným titulem, ne-

lze ji hodnotit jinak než kladně. Pro ty, kteří se chtějí zabývat občanským aktivismem ve městech s nesmazatelnou stopou socialismu, je kniha *Urban Grassroots* klíčová. Je škoda, že mezi kapitolami chybí případová studie z českého prostředí, stejně jako z mnoha dalších zemí regionu. Rozsah jednotlivých kapitol navíc neumožňuje komplexnější, více vyčerpávající představení problematiky v kontextu jednotlivých zemí či měst. To ovšem pouze znovu potvrzuje fakt, že výzkum občanské sebeorganizace, včetně městských hnutí, je v zemích střední a východní Evropy stále ještě v plenkách a nabízí celou plejádu témat a otázek k probádání.

Michaela Pixová